

Кунинг каламни кувиб ўтавергач, бора – бора, ахли калам билан бир оиладек бўлиб кетаркансан. Кичкиналарни ука дейсан, катталарни ака, ёши ўтганларни ота, кексаларни бобо! Аммо Одил Ёкубов етмишдан ошиб, саксонни коралаганда ҳам, негадир хамма “Одил ака” деб чакирарди. Сабаби, Одил ака жиддий киши бўлсада, ким билан сўзлашмасин, ўртага тўсик қўймасди. Одил ака ўзидан ўттиз – кирк ёш кичик билан ҳам тенгдоши билан гаплашгандай бемалол ўтирарди. Гаплашганда ниҳоятда зийрак, ниҳоятда хушмуомала, илтифотли эди. Сухбатни майдалаштирмас, йўк нарсалар хакида гапириб, вақт сарфламасди. Хазил – мутойибалари замирида албатта чуқур хикмат ётар, оилавий можоралару, сабзи – пиёзнинг ўйнаб – турган нархи хакида гап сўз бўлмасди. Кўпгина қариялар олтмиш – етмишдан ошгач акли заифлашиб, феъл – атвори бўшашиб кетади ва нафакани ўз вақтида келмаслиги-ю, набираларининг бежагимлигидан шикоятга ўтади.

Одил ака эса саксон ёшда ҳам бир кадам ортга чекинмайдиган, мард, катъиятли, темир иродали, кўркмас жангчига ўхшарди. Тафаккури шундай эди. Фикрлаш қобилияти забардаст ва юксак эди.

Буюк одамлар хакида ёзиш, ўқувчилар истагандай ёритиш, аниқ ва батафсил таъриф келтириш буюк асар ёзишдай эплаб бўлмайдиган иш. Айниқса, Одил Ёкубовнинг хайбати олдида, улугворлиги олдида факат таъзим ва хайратдан ёқа ушлаш мумкин холос.

Одил аканинг дахоси факат кенг осмонгагина сигади.

Мажнун Лайлини бир умр ўтли харорат ва сўзсиз мухаббат билан севгани сингари Одил ака ҳам халк ва хакикатни бутун умри давомида оловли мухаббат билан изчил ва фидойи, жону – жахонини бериб севди.

Махаллийлик билан эмас, чучмал, юзаки, енгил – елпи сафсатабозлик билан эмас, Балъзак Францияни ва француз халқини, Толстой Россияни ва рус халқини, Габриэль Маркес Колумбияни ва колумб халқини севгандай севди ва юксакка кўтарди. Ўзининг киркдан ортик тилларга таржима қилинган асарларида буни исботлаб берди. Одил ака миллатимиз қахрамони эди.

Хаётининг сўнги кунларида Одил ака хаста бўлиб қолди. Кўнгилларини бироз кўтариш, бироз руҳлантириш учун, – “Одил ака, сизни ҳар бир ўзбек хонадони севади, ўзбек китобхони соғайиб кетишингизни дуо қилиб турибди – деганимда, – Мен бу халқ учун ҳеч нарса қилолмадим, хаётим ҳавога соврилди, мана Абдулла Қодирийни айтса бўлади, халқ учун нимадир қилди деб, Абдулхамид Чўлпонни айтса бўлади, Абдулла Ориповни айтса бўлади, мен ҳеч нарса қилолмадим – дея, чуқур “ух” тортдилар. Бу шундай огир “ух”

тортиш эди-ки, одамнинг сўнги нафасидай огир ва кўтариб бўлмасди. Бу икромни Одил ака саксондан ўтиб айтган бўлса-да, ижодининг бошларидаёқ шу икром билан ижод килди ва бир лахза бўлсин ўзига талабчанликни, каттиққўлликни сўндирмади. А. Кодирийдай, А. Чўлпондай бўлиш орзуси билан бир умр яшади. Одил аканинг юкоридаги гаплари ҳеч кимдан ҳеч нарса таъма килмаётган, аксинча адабиёт олдида қарздор эканлигини таъкидлаётган, камтар ва камсукум ижодкорнинг самимий сўзлари эди. Одил ака суҳбатларининг бирида бобоси Ёқуб шайх бўлганлигини, советлар даври бошланиб, исломий уламолар бирин-кетин қиргинбаротга учраб жон саклаш амру – маҳол бўлган пайтлар ҳақида гапириб берганди. Бутун умри исломий ҳаёт билан яшаган шайх масжидга боролма йди, тўртта одамга кўшилиб номоз ўқийолмайди, номоз вақти келганда азон айтиб, жумага чакиролмайди. Жойномоз тўшаса уйига биров бостириб келадигандай жони халак. Худди дарёнинг йўлига тўгон ташлангандай. Номоз ўқимай деса, Худодан кўркади. Худога хиёнат қилишдан, Яратганга осий бўлишдан кўркади. Шунда Ёқуб шайх ховли этагидаги тут дарахти ковагига бошини суқиб азон айтади. Бу азон азон эмас, Ёқуб шайхнинг фарёдидир, кўнгил нолаларидир, замондан ёзгиришидир, босқинчиларга қарата исёни, қўл билан отолмаган тоши, тил билан айтолмаган нафрати, дил билан айтган лаънатномасидир. Нима бўлганда ҳам босқинчилар зулми, халқимизни қай даражада хору – зор қилганига бу воқеа шохид.

Одил ака ҳам адабиётимизнинг шайхи эди. Мен у кишини адабиётдаги ўрнини шу даража юкори кўярдимки, ялтоқилик, хушомадгўйлик, лаганбардорлик, таъмагирлик билан адабиётни ёлгон - яшиққа тўлдириб ташлаётганлардан қизғонардим.

Товус қанчалик серхашам, сервикор бўлмасин қичқирганда ёқимсиз ва беҳосият овоз чиқаради. Баъзи ёзувчиларнинг бундай овозларидан гоҳида қочиб қутулолмайди киши. Уларни кўрганда Одил ака ҳам, худди бобоси сингари, тут ковагига бошини суқуб, дод деб юборса керак деб ўйлардим.

Тутуриксиз асарларни кўрганда, ўгри муттахамга қарагандай қарарди. Одил ака шу даражада сўз зарғари, сўз шифокори эди-ки, гапириб турган одам, у қандай мавзуда, нима ҳақда гапириб турганидан қатъий назар, сўзларига қараб у қим ва қандай одам эканлигини билиб оларди. Худди шахматчи шахмат доналарини сурганда, қай даражада эканлиги яққол кўрингандай, футболчи ўйнаганда қай даражада эканлиги яққол кўрингандай, Одил ака ҳам гапириб турган одамнинг сўзларига қараб қай даражадаги инсон эканлигини яққол кўриб турарди. Одил ака сўз санъаткори эди ва сўз илмини шу қадар муқаммал эгаллаган эди-ки, одамнинг оғзидан чиққан гап орқали, ўша одамнинг ичини, ҳаётини, бутун қисматини, бутун қусру – нуқсонларини, фазилат-у, аслиятини яққол англаб оларди. Худди мохир шифокор қон томирларни ушлаб, одамнинг ҳаста ё соғломлигини аниқлагандай.

Шундай бўлсада Одил аканинг юзлаб турфа хил шогирдлари бор эди. Ҳаммаси ўзига ҳос ва ҳар хил фикрларди. Умуман, хурфикрлилик ва эркин мушоҳада ҳақида Одил аканинг ўз дунёқараши бор эди. У киши Ёзувчилар уюшмасига раис бўлиб, атрофига қўплаб, турфа хил фикрловчи шоир ва ёзувчилар йиғилганда, бир қизик гап айтгандилар: “Биласизларми, ўтовнинг тепасида туйнуғи бўлади. Ичкарида ёқилган оловнинг тутуни ўрлаб ўша туйнуқдан чиқиб кетади. Агар туйнуқ ёпилса, тутун ташқарига қиколмайди, ичкаридагиларни бўғиб, ўлдиради. Жамиятда ҳам эркин фикр бўлмаса, тутун ташқарига чиқиб кетмаса, ўтовдагиларнинг аҳволи вой!”.

Одил ака албатта эркинлик, хурфикрлилик деганда оғзига келганини гапирадиган, ўз манфаати учун гапирадиган кишиларни назарда тутмаганди, фақат халқ манфаатини

юкорига кўтарувчи, миллат шаънини юксалтирувчи, Мустакилликни улугловчи гоёларнигина хакикий деб билар ва мана шу хакикат йўлида курашар, ҳеч қачон ҳеч кимга ёмонликни раво кўрмасди. Бировга ноҳак озор беришдан, ноҳак жазолашдан, ранжитишдан, кўнглини колдиришдан кўрқар, амал курсисида мустаҳкам ўтириб, унча – мунча одамни яқсон қилиб юборишга қудрати етиб турган чоғларда ҳам, замоннинг бевафолиги хақидаги бобоси Ёқуб шайхнинг гапларини ёддан чиқармасди: – Отанг Эгамберди босқинчиларга ишониб коммунист бўлди, қанча одамларнинг бошига мушкулот солди, аммо диёнатсиз золимлар унга вафо қилмади, уни комунистларнинг ўзи ўлдирди. Шунинг учун ҳеч кимга ҳеч қачон ёмонлик қилма, фақат яхшилик, яхшилик, яхшилик билан яшаш керак, – дерди.

Албатта, халқ комиссари Эгамберди Ёқубов халқ душмани сифатида 1937- йил отувга ҳукм қилинади. У империяни кўрқита олган, ёвуз босқинчилар қаршисида қаддини тик тутган ва миллат учун ўлим шарафига муяссар бўлган ўзбек миллатининг мард ва фидоий фарзандларидан эди.

Одил Ёқубовнинг атрофида турли хил касб эгалари, ёзувчилар, шоирлар, рассомлар, маҳалла оксоқоллари, олимлар, ўқитувчилар гўжум бўларди. Энди ўйласам, бунинг сабаби, соҳалар турли бўлгани билан хакикат битта эканида экан.

Бир кун Одил аканинг олдига, сўзбоши ёздириш учун “Сизни севмай бўладими...” номли китобимни олиб борган эдим. Харқалай, буюк ёзувчи “ок йўл” ёзса, мактаниб юраман деб, итдао қилган эдим. Китобдаги шеърлар, ҳикоялар асосан севги, муҳаббат, ишқ можаролари хақида эди. Буларнинг Одил акага нима алоқаси бор, энди ўйласам таажубланаман. Одил ака бир ҳафталар ўтиб, сўзбоши тайёр бўлганини айтиб қолдилар. Китобим, ва сўзбошини кўлимга тутқазар эканлар, “Энди ёшинг қатта бўлиб қолди, енгил – елпи ёзишни тўхтатиш керак. Одам ҳам муҳаббат хақида шунчалик бўш ёзадими?

Хакиқатни ёзиш керак. Хакикий муҳаббатни, астойдил, ҳеч нарсани беркитмай, ёзиш керак. Бутун фожиалари, дард – изтироблари, орзу – армонлари билан ёзиш керак. Юрагингда муҳаббат борми ўзи? – дедилар ва жавоб ҳам қутмай, ёзганларинг балки ҳозирги ёшларга ёқар. Энди севиш муаммо бўлмай қолди-ку!” – дея кўшимча қилдилар.

Мен, Одил аканинг биринчи гапиданок, ижодимдаги ўзим шу пайтгача кўрмаган, сезмаган қамчиликни яққол кўрдим. Шу бир оғиз гапнинг ўзиёқ мен учун бутун умримга татийдиган сабоқ бўлди.

Бир пайтлар Муҳаммад Юсуф: – “Муҳаббат ҳаммага ҳам насиб қилавермайди. Аниқ биламанки, бу ҳаммага ҳам насиб қилавермайдиган буюк – неъмат.

Инсонга кўрсатилган буюк - марҳамат. Худди омадга ўхшайди. Кимга муҳаббат келса, одамнинг иши худди омади келгандай юришиб кетади. Шеър ёзиш учун ҳам қатта қалб керак. Қатта муҳаббат керак. Қатта муҳаббатли шоирлар буюк шеърлар ёзишади...

... Тўғриси айтсам, юракдан бировни яхши кўрганман дейишга виждоним қийналади. Тўғриси айтсам, бутун умр китобдан бошимни кўтармаган эканман. Шеърдан бошимни кўтармаган эканман. Юрагимдан бирор қизни яхши кўриб, кечалари ухламай шеърлар ёзмаган эканман” – деганди. Ўша пайтлар Муҳаммад Юсуфнинг бу гаплари жуда хайратланганди. Шоир ўзи севгани учун, ўзи қуйиб пишиб дард – чекқани учун муҳаббат хақида шеърлар ёзади, шеърларидаги қахрамон шоирнинг ўзи деб ўйлардим. Кейин билсам кўпгина шоирлар бировнинг қардини ҳам худди ўзиникидай қилиб ёзар экан. Худди маҳоратли актёр, мисол учун Шохруххонга ўхшаб. Агар, Шохруххон кинодаги қахрамонлари кечирган севгани ўз бошидан ўтказганда борми, ақлдан озиши ҳеч гап эмас эди. Муҳаммад Юсуф ҳам кўпинча шеърларини ҳаётдан олиб ёзарди.

Дўстларининг, таниш – билишларининг, кўрганлари, эшитганларини ёзарди. Албатта, шеърларидаги кўпгина дард – изтиробларни ўз бошидан кечирганди. Колаверса, М.Юсуфни “Юракдан бировни яхши кўрмаганман” деган сўзларини тўғри маънода тушунмаслик керак. “Янада кўпроқ, бундан ҳам каттикроқ севишим мумкин эди,” – деган маънода тушуниш керак.

Мен, ҳам Одил аканинг танбехини бундан ҳам оловлироқ, бундан ҳам кучлироқ севиш мумкин эди-ку, деган маънода тушундим ва кейинчалик харгал хох у ўз дардим бўлсин, хох бировнинг дард – алами бўлсин, мухаббат хақида шеър ёзганимда юракдаги мухаббатни бор хақиқати билан, бутун изтиробни билан, рўй – рост ёзишга уриндим. Ёзган пайтим Одил аканинг сиймоси кўз олдимга келадиган бўлди.

Одил аканинг “Музқаймоқ” деган хикояси бор. Бу муаллиф хаётидан олинган асар. Хикоя қахрамони – коммунист! Ўз хаётини, оиласини, фарзандларини ўйламай туну – кун ишлайди. Уйига келишга бир лахза вақт тополмайди. Аммо коммунистларнинг ўзи уни отишга ҳукм қилади.

Хикоя қахрамони оиласи, фарзандлари билан абадул – абад хайрлашар экан, коммунистларни кўришга кўзи йўқ эканини, ўзбек миллати буюк миллат эканини, коммунистлардан ўч олиш лозимлигини, хақиқатни юзага чиқаролмай ўлиб кетаётганини айта олмайди.

Бор – йўғи, – Ўғлим, ота бўлиб сенга бир дона музқаймоқ олиб беролмадим-а, - дейди. Балки, 37- йилда музқаймоқ бўлмагандир, балки бўлгандир. Гап музқаймоқда эмас. Гап, отанинг ўғлига, “Мен бутун умр хақиқат учун курашиб, хақиқатни юзага чиқаролмадим – дея, армон билан хаёт билан хайрлашганида.

Хақиқатни юзага чиқариш, хақиқат учун курашиш Одил ака учун балки ўша кундан бошлаб бир умрлик эътикод бўлиб қолгандир?!

Хақиқат учун курашиш, яшаш осон эмас. Халқимиз, тўғри гап тукканингга ёкмайди деб бекорга айтмайди. Лекин, тузсиз овқат бемаза бўлгани сингари, хақиқатсиз яшаш ҳам беъмани. Одамлар ўз хаётини саклаш, енгил елпи хаёт кечириш, ёлгончилик, порахўрлик, айш – ишрат билан қанчалик яшамасинлар, барибир хақиқатга мухтож бўлаверадилар. Хақиқатсиз хаётда гўзаллик йўқ. Нур йўқ, файз – барака йўқ.

Одил ака хақиқатни айтиш деганда, Чор Россияси Кавказ ўлкаларини босиб олаётганда Л. Толстой “Хожимурод” кассасини ёзганини тушунарди.

Гитлер фашизми бутун Европага ҳужум қилган пайтда, Германияни тарқ этиб, “Будденброклар”, “Чўл бўриси” сингари романларни ёзган, фашизмга қарши курашган Томас Манн, Герман Гессе сингари немис ёзувчиларини, Чингиз Айтматовнинг совет тузуми одамларни манкуртга айлантиргани тўғрисидаги “Кунда” романини, Абдулла Ориповнинг қизил мамлакатни мадҳ эт деган пайтда, “Ўзбекистон – менинг Ватаним” дея ёзган асарларини тушунарди. Ва ўзи ҳам юкорида қайд этилган асарлардан қилишмайдиган “Улугбек хазинаси”, “Диёнат”, “Осий банди” сингари асарларни ёзди. Миллатимиз тортган жабру – зулм хақида Москвада тап – тортмай, мардонавор нутқ сўзлади.

Одил Ёкубов ижоди, ўзбек халқининг минг йиллик хаётини ўз ичига қамраб олган.

Бундай кенг давр, ўзбек ёзувчилари орасида бирор ижодкорга насиб этган эмас.

Ибн Сино хазратлари даври, Мирзо Улугбек даври, Отақўзи акалар даври бутун қўлами билан рўй – рост ва бир умр қалбда мухрланиб қоладиган даражада мухаббат билан ёзилган.

Фотограф Абдугани Жумаевнинг Одил Ёкубовни туширган бир фотоси бор. Фотограф

бу расмни Одил акага кўрсатганда, Одил ака уни чапаничасига эркалаб сўкади. Фотограф шундан буён хазиллашиб, Одил ака, сиз мени онамни сўккансиз, энди мен сизга ўгил бўлдим,” – дея завк билан айтиб юради. Одил аканинг сўкишига сабаб, фото шундай зўр чикканки, даврнинг хар бир лахзасини хис килиб турувчи нозик ва ўта хиссиётли юраги, дард – изтироблари, кўйинги сийратидаги асл киёфаси акс этган. Гўё унда инсоннинг эмас, хакикатнинг кўзи караб тургандай эди. Бу гениальный суратни кўриб, Одил акани соғиниб йиглайсиз, ичингиздаги бор гапни пичирлаб гапирасиз, ўртанасиз, “Сизни яхши кўраман!” – деб, ўкирасиз.

Суратдаги бу киёфани, Одил аканинг сўнгги кунларида, у кишини зиёрат килиб, хайрлашаётганимда яна кўрдим. У пайт Одил ака билан бир умрга, сўнгги бор хайрлашаётганимни билмаган эдим. Аксинча, “Сизнинг асарларингиз Нобель мукофотида кўйилиши керак” – деб, курашга чорлаган эдим.

Шунда Одил ака: – “Хозир мукофотга кизиқиш ёшидан ўтганман. Бир култум нафас хозир мукофот бўлиб турибди. Фарзандларим, набираларим, дўст – ёр билан икки огиз сухбатлашиб ўтириш мукофот бўлиб турибди. Худо, умримга яна бир кун кўшиб берса, шу бир кун хам мукофот. Хозир хотиним бир пиёла чой олиб келса, хузур килиб ичсам, шу хам мукофот. Хаёт – ганимат. Хамма бир бирига ганимат. Яшаб туришнинг ўзи ганимат. Хар бир одам билан кўришишни бахт деб билинг, мукофот деб билинг. Хатто энг разил одам бўлса хам, Худо уни яратганини, нимадир максадда, атайлаб бирор яхшилик учун яратганини унутманг. Бир – бирларинг билан ахил бўлинглар.

Халкнинг мухаббати энг катта мукофот эканини унутманглар. Мана эртами кечми кетаман, сиз ёшларнинг яхши асарларингиз, ўзбек халки кўксига такилган мукофот.

Битта ёзувчи учун шунинг ўзи етарли. Соғ бўлинглар, саломат бўлинглар”.

Кишига хотирачалик хеч нарса хиёнат қилмайди. Одил ака, мен тугилиб ўсган Ховосда бўлган, Тошкентдаги хонадонимизда азиз меҳмон бўлган, болаларимни набираларим деб эркалаган, кўпроқ мен у кишининг хонадонларида бўлганман, телевидения, радио учун сухбатлар уюштирганман. Лекин жуда кўп нарсалар хотирамдан абадул – абад ўчиб кетган. Уларни тиклай олмайман. Одил ака хеч қачон ўлмайди деб ўйлаганман. Агар у кишининг сухбатларини тиклашим ва буни ёзишим мумкин бўлганида, бутун ижодим давомида қилган энг буюк ишим шу бўларди.

Бахтимизга Одил Ёкубов асарлари хакикатнинг ёник машъаласидай қайта – қайта чоп этилиб турибди, бутун дунёдаги миллионлаб ўқувчилари томонидан севиб ўқилмоқда, мутолаа этилмоқда.

Қачонки хаётнинг енгил – елпи томонларида юриб чарчаганимизда, ўткинчи ва сохта туйгулар ҳақда ёзишдан безганимизда, хаётга жиддий ва тўғри кўз билан қарашни истаб қолганимизда, албатта Одил Ёкубов асарларига мурожаат қиламиз, ва Одил Ёкубов мактабидан паноҳ топамиз!

Мухаммад Исмоил